

Maarten Lemmens

Université de Lille

Contact: maarten.lemmens@univ-lille.fr

Exotisch Nederlands: inzichten vanuit de cognitieve semantiek

Moedertaalsprekers zijn zich meestal niet bewust van de vreemde keuzes die hun taal maakt om bepaalde dingen uit te drukken. Alles is toch altijd heel logisch? Toegepast

op het domein van deze lezing, is het toch voor elke Nederlandstalige de logica zelfde dat een bed in de kamer *staat*, het water in de fles *zit* en het ziekenhuis in het midden van de stad *ligt*. Vreemdetaalleerders weten wel beter. Waarom wordt over iets dat meer horizontaal is dan verticaal gezegd dat het *staat*? Hoe kan water nou *zitten*? En dat ziekenhuis, hoe kan dat nou *liggen* wanneer het nog functioneel is en niet in puin ligt? En dan zwijgen we nog van oorzaken die in het verleden *liggen*, mensen die met een probleem *zitten* of teksten die op het internet *staan*. Helemaal gek wordt het als je *achter iemand aan zit*, als je *zit* rond te lopen of als iets er *zit aan te komen*. “Wacht even”, zegt de Franstalige leerder, “in het Nederlands ga je dus het werkwoord *zitten* gebruiken (dat een statisch gebeuren uitdrukt) om een beweging uit te drukken?” Je zou voor minder raar opkijken, toch? Objectief beschouwd, maakt het Nederlands dus helemaal niet zo’n logische keuzes; wel integendeel. Het is een van de talen in de wereld die het gebruik van de drie positiewerkwoorden *liggen*, *zitten* en *staan* het verst heeft doorgedreven, en deze gebruikt in uiterst gevarieerde contexten. Bovendien doet het dat nog eens dunnetjes over met de plaatsingswerkwoorden *leggen* (‘doen liggen’) en *zetten* (‘doen staan’). Met nog het bijkomend probleem dat dat laatste oorspronkelijk eigenlijk ‘doen zitten’ betekende (zoals nog steeds gebruikt in Vlaanderen, bijvoorbeeld in *Zet u in plaats van Gaat u zitten*).

Hoewel het Nederlands geen uniek geval is in dit uitgebreide gebruik van positie- en plaatsingswerkwoorden (waarvan je enkele parallellen vindt in andere, soms zelfs niet verwante talen), bekleedt het Nederlands toch een speciale positie, niet enkel omdat het dit gebruik zo ver heeft doorgedreven, maar ook omdat positiewerkwoorden vaak verplicht gebruikt moeten worden. In tegenstelling tot bijvoorbeeld het Frans (of ook het Engels, toch een aan het Nederlands verwante taal), is het gebruik van het positie-neutrale werkwoord *zijn* in het Nederland vaak niet idiomatisch (of zelfs onaanvaardbaar) in een plaatsbeschrijving, bijvoorbeeld *Mijn sleutels *zijn/liggen op tafel* vs. *Mes clefs sont sur la table* en *My keys are on the table*.). Een dergelijke verplichting vind je ook in sommige metaforische gebruikswijzen, bijvoorbeeld *De tijd staat (*is) stil*, *Het gokken zit (*is) hem in het bloed*. In andere gevallen is er een duidelijk verschil in betekenis tussen het gebruik van *zijn* en een positiewerkwoord, bijvoorbeeld in *Het huis staat leeg* vs. *Het huis is leeg* of in *Hij zit in de gevangenis* vs. *Hij is in de gevangenis*. Deze semantisch verschillen zijn niet altijd makkelijk te karakteriseren. Neem bijvoorbeeld de constructie met een adjectief dat verbazing uitdrukt (*verbaasd*, *verbijsterd*, *perplex*, *verstomd*, enz.). Deze adjectieven kunnen allemaal gecombineerd worden met *zijn* of met *staan*, maar ze doen dat niet allemaal even makkelijk: *verbaasd* combineert makkelijk met zowel *zijn* als *staan*, maar *verbijsterd* heeft een duidelijke voorkeur voor *zijn*; *verbijsterd staan* klinkt niet erg idiomatisch. Bij *versteld* is het net omgekeerd: *versteld staan* klinkt prima, *versteld zijn* absoluut niet.

In deze lezing gaan we dieper in op deze op het eerste zicht rare kronkels in de Nederlandse taal. We belichten verschillende aspecten van het gebruik van positiewerkwoorden (en in mindere mate plaatsingswerkwoorden).

In het eerste deel schets ik kort een cognitieve analyse van de positiewerkwoorden *liggen*, *zitten* en *staan*. Hierbij toon ik aan dat er toch een mooie en subtiële systematiek zit (!) in het gebruik van deze werkwoorden. Eens je de sleutel hebt die toegang geeft tot het juiste gebruik, wordt het inderdaad allemaal erg logisch. De logica voor deze betekenisuitbreiding is niet voorspelbaar, maar wel vaak gemotiveerd vanuit een bepaald antropocentrisch perspectief. Dat wil zeggen dat je vaak een (abstracte) gelijkennis poneert tussen de menselijke houdingen en de positie van dingen. Deze gelijkennis spitst zich toe op een aantal belangrijke kenmerken die ofwel inherent zijn aan het object waarvan de locatie beschreven wordt (zoals bijvoorbeeld de aanwezigheid van een basis) ofwel voortvloeien uit het perspectief van waaruit men de situatie beschrijft of conceptualiseert. Neem bijvoorbeeld een pakje boter in de koelkast waarvan je kunt zeggen dat het in de koelkast *ligt*, *zit* of *staat*. Elk van deze mogelijke zegswijzen incorporeert een bepaalde visie op een en dezelfde werkelijkheid. Aan de hand van taalgebruik door (gevorderde) Franstalige leerders van het Nederlands, zullen we illustreren hoe de leerders soms een andere logica volgen, en daarmee uit de bocht gaan wat idiomatisch gebruik van deze werkwoorden betreft.

We gaan ook verder in op het gebruik van de positiewerkwoorden om een aan de gang zijnde handeling uit te drukken (bijvoorbeeld: *zitten te lezen*), vooral dan in contrast met andere vergelijkbare constructies, zoals *aan het lezen zijn*. Als je weet dat *zitten* niet noodzakelijk naar een zittende houding verwijst (bijvoorbeeld: *zitten rond te lopen*), wordt het verschil tussen de twee mogelijkheden erg lastig te bepalen. Toch zijn er bepaalde tendensen te zien, die in lijn liggen van de algemene typologische kenmerken van het Nederlands.

Hoewel ten dele onvoorspelbaar, komt het verregaande gebruik van deze positiewerkwoorden niet helemaal uit de lucht vallen, maar kan het ingebed worden in een ruimer typologisch kenmerk van het Nederlands (en van andere Germaanse talen) dat ook de bewegingswerkwoorden betreft. Het zijn deze ruimere typologische kenmerken die kunnen verklaren waarom het gebruik van positiewerkwoorden vaak verplicht is, of op z'n minst vaak idiomatischer klinkt, zoals hierboven al vermeld.

In het laatste deel van deze lezing licht ik deze typologische kenmerken kort toe en bespreek ik ook het gebruik van gebaren (*coverbal gestures*) bij spatiale beschrijvingen, zowel door moedertaalsprekers van het Nederlands als door (Franstalige) leerders.

Referenties

Lemmens, M. (2015). "Zit je te denken of ben je aan het piekeren? Persistentie in het synchrone gebruik van de PREP- en POS-progressiefconstructies in het Nederlands". In: *Nederlandse Taalkunde*, 20 (1), p. 5-36.

- Lemmens, M. (2005). "Aspectual posture verb constructions in Dutch". In: *Journal of Germanic Linguistics*, 17 (3), p. 183-217.
- Lemmens, M. (2002). 'The semantic network of Dutch posture verbs'. In: J. Newman (ed.). *The Linguistics of Sitting, Standing, and Lying*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, p. 103-139.
- Lemmens, M. & J. Perrez (2010). "On the use of posture verbs by French-speaking learners of Dutch: a corpus-based study". In: *Cognitive Linguistics*, 21 (2), p. 315-347.
- Lemmens, M. & J. Perrez (2012). "A quantitative analysis of the use of posture verbs by French-speaking learners of Dutch". In: *Cognitextes*. Online raadpleegbaar op: <http://cognitextes.revues.org/609>.
- Lemmens, M. & J. Perrez (2018). 'French Onions and Dutch Trains: Typological Perspectives on Learners' Descriptions of Spatial Scenes'. In: A. Tyler, L. Huang & J. Hana (eds.). *What is Applied Cognitive Linguistics? Answers From Current SLA Research*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, p. 121-150.
- Lemmens, M. & D.I. Slobin (2008) "Positie- en bewegingswerkwoorden in het Nederlands, het Engels en het Frans". In: *Verslagen en Medelingen van de Handelingen van de Koninklijke Academie voor Taal- en letterkunde*, 118 (1), p. 17-32.